

Kenniscentrum
**Bodemdaling
en Funderingen**

Gouds Watergilde

Eindrapportage

Water, bodem en cultuurhistorie

gezamenlijk sturend bij stedelijke ontwikkelingen (WBCS)

Een deelexpeditie van het Kenniscentrum Bodemdaling en Funderingen (KBF),
in samenwerking met het Gouds Watergilde

Inhoudsopgave

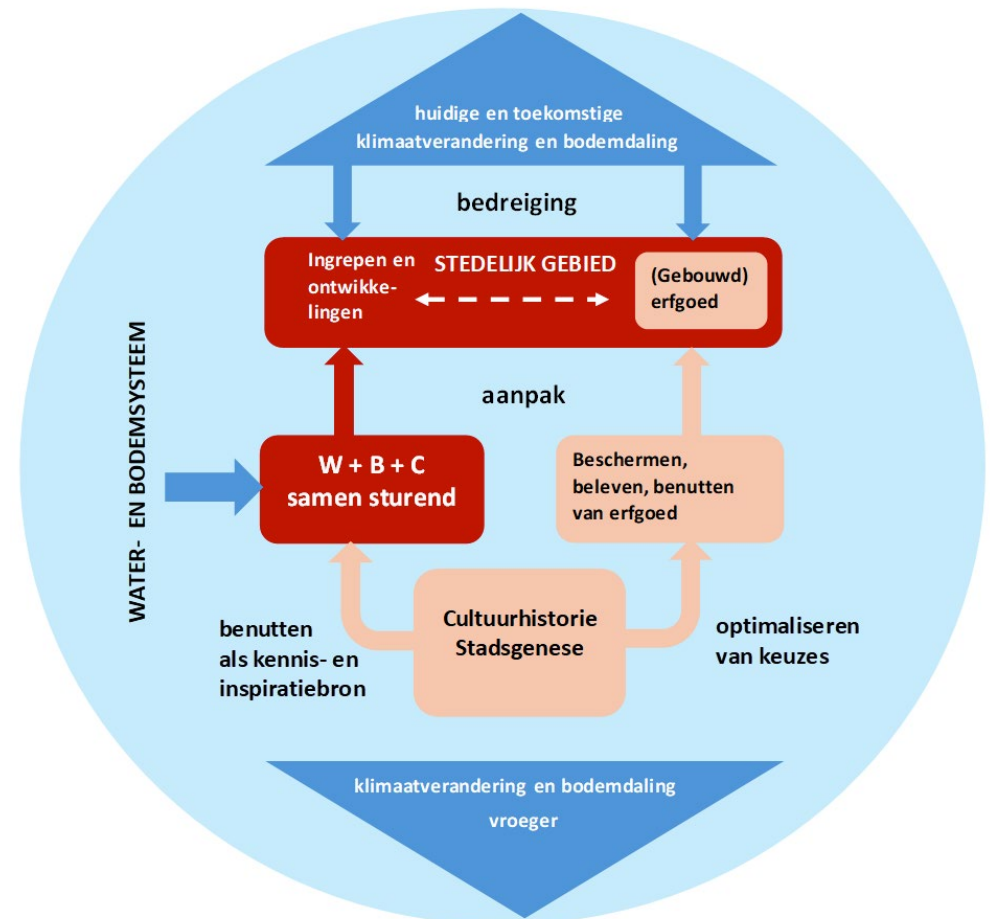
1	Voorwoord	3
2	Water en bodem sturend	4
3	Water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend	5
4	Water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend bij stedelijke ontwikkelingen	8
5	Bescherming van erfgoed	11
6	Casus Dordrecht	12
7	Conclusies en aanbevelingen	14
Bijlage 1: Literatuur		15
Bijlage 2: Netwerk WBCS		16

Colofon:

Redactie: Tom Schilperoort en Peter van den Berg

Afbeeldingen: *The Missing Link*, Henk Vereijken en Peter van den Berg

Vormgeving: lizzil creative

Dit is een interactieve PDF. De inhoudsopgave is klikbaar en in de teksten staan ook links aangegeven. Je kunt terugkeren naar de inhoudsopgave door op dit symbool ≡ te klikken.

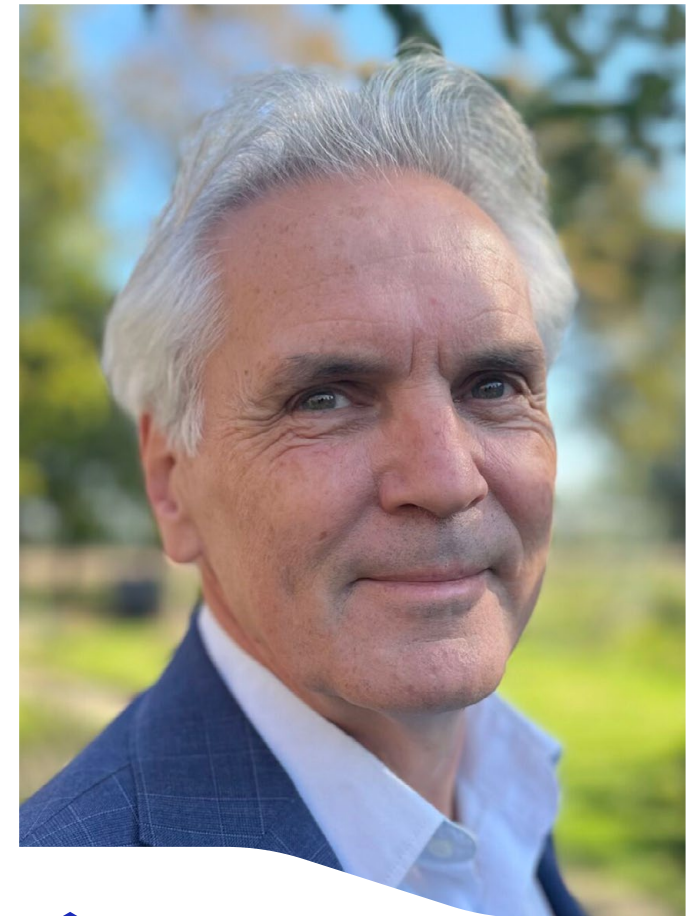
1 Voorwoord

In oktober 2023 zijn wij een verkenning gestart naar de haalbaarheid en wenselijkheid van een nieuwe deelexpeditie van het KBF met als onderwerp “Water, Bodem en Cultuurhistorie Gezamenlijk Sturend bij Stedelijke Ontwikkelingen (WBCS)”. Die verkenning had een positieve uitkomst en heeft geleid tot een aantal werksessies met geïnteresseerden uit verschillende organisaties. De centrale vraag bij die werksessies was hoe kennis van de cultuurhistorie van een bepaald stedelijk gebied kan bijdragen aan de realisatie van een daadwerkelijk door wateren bodem gestuurde ontwikkeling van dat gebied.

Wij hebben met genoeg geconstateerd dat de aandacht voor zowel het onderwerp ‘water en bodem sturend’ als voor de rol van de cultuurhistorie hierbij in de afgelopen jaren sterk is gegroeid. Er zijn dan ook naast onze deelexpeditie veel verwante ontwikkelingen gestart en die breiden nog steeds uit. Het is ondoenlijk om die allemaal in dit eindproduct te beschrijven. Wij zullen ons hier dan ook beperken tot het benoemen van enkele belangrijke hiervan. En uiteraard zullen de belangrijkste conclusies en aanbevelingen van onze eigen werksessies worden beschreven.

Helaas moeten wij melden dat de initiatiefnemer en inspirator van de deelexpeditie “Water, Bodem en Cultuurhistorie Sturend”, Tom Schilperoort, is overleden op 18 november 2025. Tom heeft van de resultaten van de afgelopen drie jaar WBCS in zijn laatste dagen nog dit rapport gemaakt. Wij blijven Tom herinneren als een open en warme deskundige. Wij zullen hem missen in het KBF netwerk.

Corné Nijburg
Kenniscentrum Bodemdaling en Funderingen

2 Water en bodem sturend

De ruimtelijke opgaven waarvoor wij staan zijn groot, of het nu gaat om klimaat, energie, wonen, biodiversiteit, landbouw, water of sociale rechtvaardigheid. Wij zullen anders met onze ruimte moeten omgaan: alle claims en eisen passen simpelweg niet meer. In plaats van meer en groter, moet het anders en beter. Klimaatverandering en bodemdaling zijn daarbij belangrijke overwegingen.

Het kabinet heeft daarom besloten dat 'water en bodem sturend' moeten zijn bij ruimtelijke planvorming. Het uitgangspunt is hierbij: niet langer

redeneren dat water- en bodemsystemen ondergeschikt zijn aan de door mensen gewenste ontwikkelingen, maar juist het omgekeerde: water en bodem bepalen (en beperken) de mogelijkheden voor ruimtelijke ontwikkelingen.

Het inpassen van dit uitgangspunt in planvorming blijkt in de praktijk nog een lastige opgave. Het College van Rijksadviseurs (CRa) heeft daarom een praktijkgids uitgebracht met zes stappen om in projecten, programma's en bij beleidsontwikkeling het werken vanuit het principe 'water en bodem sturend' te ondersteunen: Water en bodem sturend, hoe dan? [ref. 1]

'Water en bodem sturend' begint met het streven om ruimtelijke ingrepen zo sterk mogelijk te verweven met de natuurlijke processen van het water- en bodemsysteem. Deze samenhang maakt het systeem veerkrachtiger en minder kwetsbaar.

Andere aanbevolen literatuur:

- VNG: Inspiratiedocument voor toepassing Water en Bodem Sturend, juli 2025 [ref. 2]
- Deltares: Kennisbasis voor Water en Bodem Sturend Casuïstiek, juni 2024 [ref. 3]
- Wageningen University & Research (WUR): In negen rondes water en bodem sturend maken in de planvorming [ref. 4]

3 Water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend

Water en bodem sturend laten zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen is geen eenvoudige opgave. Maakt de toevoeging van de cultuurhistorie alsmede sturend element het allemaal dan niet nog complexer? Het wellicht verrassende antwoord hierop is nee.

Er is een toenemend besef dat kennis van de cultuurhistorie van een bepaald gebied juist in belangrijke mate kan bijdragen aan het realiseren van 'Water en bodem sturend' in dat gebied. De ontwikkelingsgeschiedenis van een gebied (de genese) geeft immers inzicht in de wijze waarop men in het verleden omging met de in die tijd voorkomende water- en bodemproblemen. Want toen waren water en bodem van nature sturend en was het menselijk handelen afgestemd op de mogelijkheden en beperkingen die het water- en bodemsysteem daarvoor boden. Zie als voorbeeld Nico W. Willemse [ref. 5] voor inzicht in de ontwikkeling van Gouda in relatie tot bodemdaling.

Hiervan kunnen wij leren. Kennis over de vroegere balans tussen water, bodem en menselijk ingrijpen inspireert en kan helpen bij het vinden van duurzame oplossingen voor ruimtelijke ontwikkelingen in het licht van de huidige en toekomstige ruimtelijke opgaven. Het geeft oplossingsrichtingen waarmee nieuwe ontwikkelingen in balans met het water- en bodemsysteem kunnen worden ontworpen. Hiervan zijn inmiddels meerdere voorbeelden.

In dit licht verdient de samenwerking tussen de RCE en STOWA extra aandacht. Recent hebben

zij het volgende document gepubliceerd waarin bestuurders en onderzoekers ingaan op de meerwaarde van de cultuurhistorie voor het waterbeheer: [STOWA: Ter info 94 - Geworteld in Water, Cultuurhistorie & waterbeheer](#) [ref. 6]

Dit document geeft een mooi overzicht van de huidige inzichten en is zeer toegankelijk vormgegeven. Een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in dit onderwerp. Het is beschikbaar als [web-document](#) en het is zeer de moeite waard om alle tabs volledig te bekijken.

In deze publicatie zijn de volgende drie belangrijke argumenten te vinden die pleiten voor het betrekken van kennis van de cultuurhistorie en het cultureel erfgoed bij water- en bodem gestuurde ruimtelijke ontwikkelingen:

1. *Cultuurhistorische kennis levert waardevolle informatie:* Oud kaartmateriaal met vroegere rivierlopen, historische benamingen van gebieden, en het type en locatie van nog bestaand erfgoed geven veel inzicht over hoe en waar vroeger geleefd, gebouwd en gewerkt werd en waar dat vermeden werd omdat het daar te nat was of de bodem te slap. Zie hierover onder andere ook de publicatie van Ellen Vreenegoor (programma-leider RCE): **Water en bodem sturend? Pak er historische kaarten bij – WEB doc** [ref. 7]

En verder:

- Vincent Grond, Klaas van der Veen; VONDST – Natuurlijk systeem en erfgoed geven samen richting aan integrale gebiedsprocessen, Erfgoed Deal Magazine – Februari 2023: [ref. 8]
- Website RCE: Water en klimaat | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed [ref. 9]

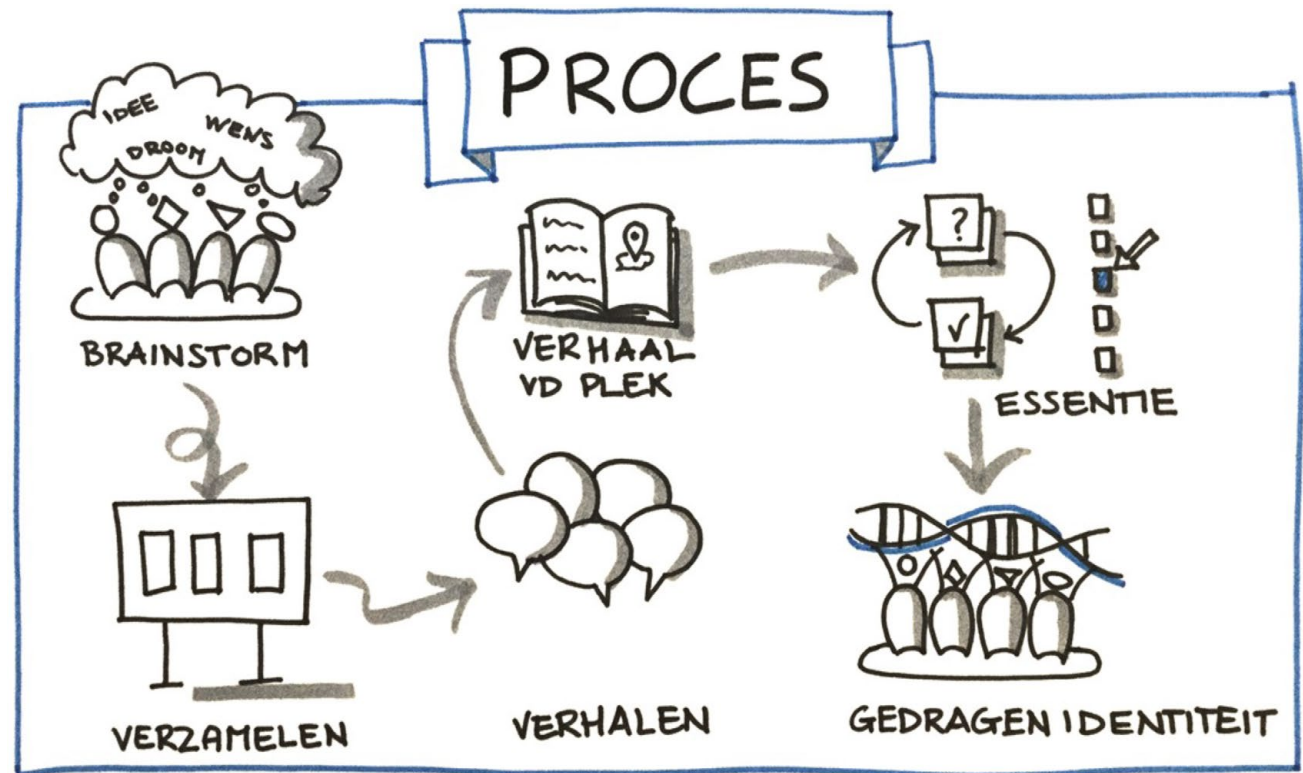
2. *Cultuurhistorische kennis is een bron van inspiratie:* De informatie uit het verleden kan veel inspiratie bieden voor de opgaven van nu en de toekomst en voor het realiseren van een duurzame gebiedsontwikkeling. Waar kan gebouwd worden? Waar kan water geborgen worden? En waar moeten wij dat vooral niet doen?
3. *Cultuurhistorie en erfgoed vormen mede de identiteit van een gebied:* Bij gebiedsontwikkeling wordt vaak ingegrepen in de leefomgeving van de bewoners van dat gebied. Die bewoners voelen zich verbonden met dat gebied. Zij maken er deel van uit en zijn

gehecht aan de identiteit ervan. De identiteit van een plek wordt bepaald door mensen die er hun sporen hebben achtergelaten en verhalen hebben doorverteld. Erfgoed en cultuurhistorie zijn daarvan belangrijke dragers. Als bij gebiedsontwikkeling rekening wordt gehouden met het verhaal van de plek en daarmee met de gebiedsidentiteit – en dus met Gouds Watergilde erfgoed en cultuurhistorie - vergroot dat de acceptatie van en het draagvlak voor die ontwikkeling.

Tijdens de tweede werksessie is Boudewijn Goudswaard van The Missing Link in zijn presentatie **"De kunst van het verbinden"** hierop uitvoerig ingegaan.

We kunnen dus concluderen dat als bij ruimtelijke ontwikkeling naast water en bodem de cultuurhistorie mede sturend wordt gemaakt dit meerdere positieve gevolgen heeft. Deze zijn verbonden met de drie sleutelwoorden informatie, inspiratie en identiteit:

- **Informatie:** de wijsheid uit het verleden kan worden benut om in het heden foute ontwikkelingskeuzes te voorkomen
- **Inspiratie:** de oplossingen uit het verleden geven inspiratie voor de aanpak van toekomstige uitdagingen
- **Identiteit:** het draagvlak voor een gekozen ontwikkeling wordt vergroot

4 Water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend bij stedelijke ontwikkelingen

Er komen inmiddels steeds meer voorbeelden van de rol van cultuurhistorie bij water- en bodem gestuurde gebiedsontwikkelingen. Maar veel van die voorbeelden hebben betrekking op het landelijk gebied. Voor het stedelijk gebied blijkt dit lastiger. Maar het kan wel.

INHOUDELIJKE ASPECTEN

Een belangrijke eerste stap is gezet in de studie “**De Stadsgenese**” van RCE en STOWA [ref. 10]. In die studie wordt duidelijk gemaakt hoe het natuurlijke systeem (ondergrond, bodem, water) bepalend is geweest voor de ontwikkeling van een achttal steden in Nederland. Een dergelijke analyse van de genese van een stad of dorp geeft inzicht in de manier waarop water en bodem sturend zijn geweest bij ruimtelijke ontwikkelingen in de voorgaande eeuwen. Zo’n analyse kan voor elk dorp en elke stad gemaakt worden. Door de erfgoed academie wordt de cursus “Stadsgenese” verzorgd: “In deze cursus wordt geleerd de wording van

een stad te onderzoeken en integraal in beeld te brengen om zo de samenhang tussen het natuurlijke systeem en de stedelijke ontwikkeling strategisch in te kunnen zetten”. Een aanrader voor iedereen die met deze materie bezig is.

Behalve deze cursus is er veel historisch kaartmateriaal beschikbaar, ook met betrek-

king tot stedelijke ontwikkelingen. Op de site van het RCE zijn veel databronnen en kaarten te vinden.

In de derde werksessie heeft Menne Kosian van het RCE hiervan in **zijn presentatie** meerdere voorbeelden hiervan gegeven.

RCE site bronnen
en kaarten

Scan QR
of klik
eronder
voor link

RCE site
'Erfgoedatlas'

BESTUURLIJKE ASPECTEN

Ondanks de ontwikkelde Stadsgenese-methodiek en alle beschikbare informatie-bronnen blijkt het gebruik ervan ten behoeve van water en bodem gestuurde stedelijke ontwikkelingen vaak een uitdaging.

Om water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend te laten zijn bij een gebiedsontwikkeling, is binnen een gemeente een integrale benadering nodig waarbij verschillende belangen op een gebalanceerde manier gewogen worden en waarin alle betrokken beleidsterreinen vanaf het begin van het ontwikkelingsproces aan tafel zitten en met voldoende gewicht betrokken zijn.

Hoewel het gebruik van cultuurhistorische kennis bij deze afwegingsprocessen tot nieuwe inzichten, betere afwegingen, een groter draagvlak en een hogere omgevingskwaliteit kan leiden wordt deze kennis vaak te kort, te laat of helemaal niet benut. De veelal bestaande sectorale benadering bij het maken en uitvoeren van ontwikkelingsplannen is hierbij vaak een belangrijke belemmerende factor, waarbij onbekendheid met het nut en belang van 'cultuurhistorie' en 'erfgoed' ook een rol kan spelen.

Het is dus van belang dat de positie en de doorzettingsmacht van de betrokkenen bij het erfgoedbeleid zodanig versterkt wordt dat zij al in een vroeg stadium aan tafel worden gevraagd om over de planvorming mee te denken en dat hun inbreng met voldoende gewicht wordt meegewogen.

Om dit te bereiken zullen zij de voordelen van het betrekken van cultuurhistorie en erfgoed bij afwegingsprocessen in het kader van gebiedsontwikkeling nadrukkelijk onder de aandacht moeten weten te brengen. Dit betreft in ieder geval de kwalitatieve voordelen die zijn verbonden met de drie sleutelwoorden informatie, inspiratie en identiteit (zie paragraaf 3).

Maar daarnaast kunnen er ook aantoonbare kwantitatieve voordelen zijn. Dan moet er wel een erfgoedinclusieve ontwikkelingsvariant gedefinieerd zijn die in het afwegingsproces wordt meegenomen – ook daarvoor is het al van belang vroegtijdig aan tafel te zitten! – waarvan kosten en baten berekend kunnen worden. De waarde van cultuurhistorie en erfgoed moet daarvoor dus meetbaar gemaakt kunnen worden.

De waardering van erfgoed is echter vaak subjectief, wat het kwantificeren ervan lastig maakt. De kosten van bescherming en instandhouding zijn te meten, maar hoe zit dat met de opbrengsten? Er is veel meer dan alleen een monetaire opbrengst. Want bij de beleving van erfgoed gaat het vaak om emotionele waarde. Erfgoed draagt bij aan de identiteit, eigenheid en aantrekkingskracht van de woon- en werkomgeving. Hoe kwantificeer je dit soort zaken? Hoe pas je afwegingskaders hierop aan? Kunnen adequate 'meetlatten' worden ontwikkeld? Kan de MKBA methodiek hiervoor geschikt gemaakt worden?

In haar presentatie "**De maatschappelijke baten van erfgoed**" tijdens de tweede werksessie heeft Elisabeth Ruijgrok, omgevingseconoom bij Witteveen & Bos, laten zien dat dit inderdaad mogelijk is.

Zie verder ook het basisdocument: [Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA](#) [ref. 11]

PERSOONLIJKE ASPECTEN

Het betrekken van cultuurhistorie en erfgoed bij afwegingsprocessen in het kader van gebiedsontwikkeling heeft dus meerdere voordelen. Deze zullen door vertegenwoordigers van de erfgoed sector nadrukkelijk moeten worden uitgedragen. Maar er is meer nodig. Vertegenwoordigers van andere beleidsterreinen zullen van die voordelen overtuigd moeten worden. Zij moeten medestanders worden bij de afwegingsdiscussies. Daarvoor zullen met hen 'bondgenootschappen' moeten worden gesmeed ten behoeve van het opstellen van procedures, regels, richtlijnen enz. waarin is verankerd dat kennis over cultuurhistorie en erfgoed gebruikt wordt bij het maken van ruimtelijke ontwikkelingsplannen. Om tot die bondgenootschappen te komen kan 'storytelling' een belangrijk hulpmiddel zijn. Maar het is duidelijk dat dit alles ook eisen stelt aan de persoonlijke overtuigingskracht van de erfgoedvertegenwoordigers.

5 Bescherming van erfgoed

De vitaliteit en aantrekkingskracht van steden met een historische kern worden mede bepaald door de aanwezigheid en kwaliteit van monumenten, historische linten (bijv. van bewoning en (water)wegen), en van het historische stadsgezicht [refs 12 en 13]. Klimaatverandering en bodemdaling vormen een toenemende bedreiging voor dit erfgoed. Zie bijv. Fatoric et al [ref. 14], Wets-teijn [ref. 15], De Urbanisten [ref. 16] en van Oeselt et al [ref. 17].

In veel gemeentelijk beleid wordt gesproken over ‘beleving, benutting en bescherming’ van het historisch erfgoed. Maar bij onvoldoende bescherming van het erfgoed en onvoldoende aandacht voor de cultuurhistorie komen ook de beleving en de benuttingsmogelijkheden ervan onder druk te staan. Dit werkt negatief door op de vitaliteit en de aantrekkingskracht van de stad.

Omgekeerd geldt dat voldoende aandacht voor het erfgoed en de cultuurhistorie die vitaliteit en aantrekkingskracht juist versterkt. Bovendien is in het voorgaande aangetoond dat bij stedelijke planvorming de benutting van cultuurhistorische kennis tot betere water en bodem gestuurde stadsontwikkelingen kan leiden waardoor dan weer de bedreiging van het erfgoed door klimaatverandering en bodemdaling verminderd wordt. Een win-win situatie dus!

Aandacht voor het erfgoed betekent niet dat alles koste wat kost moet worden behouden. Er zullen keuzes gemaakt moeten worden. Evenals de samenleving zelf is in de loop van de tijd ook de visie op het belang van erfgoed en haar bescherming continu veranderd. Inzicht in de cultuurhistorie kan ons daarom helpen bij het maken van de juiste beschermingskeuzes in het licht van de huidige en toekomstige klimaat- en bodembedreigingen.

6 Casus Dordrecht

De vierde en afsluitende sessie vond plaats op 4 september 2025 in Dordrecht. Vanaf het Centraal Station werd in twee groepen een wandeling gemaakt door (de binnenstad van) Dordrecht. Bodem, water, funderingen en cultureel erfgoed spelen hier allemaal een belangrijke rol. De gemeente Dordrecht is een voorbeeld hoe ingewikkeld deze problematiek is, maar ook welke mogelijkheden er zijn om stappen te zetten.

In en rond de binnenstad zijn er gebieden die wat hoger liggen en ook gebieden die lager liggen, een soort kommen, waarin het (regen) water zich meer dan elders verzamelt. In deze gebieden trad en treedt (regelmatig) wateroverlast op. Bovendien zijn huizen op verschillende manieren gefundeerd. Afhankelijk van de periode waarin ze gebouwd zijn. Huizen op

staal, maar ook veel huizen op houten palen. Door bodemdaling en variaties in de grondwaterstand ontstaan problemen. Variaties ontstaan en worden versterkt ten gevolge van klimaatverandering, veranderende neerslagpatronen en menselijke invloeden zoals drainage en bebouwing. Er is en wordt hard gewerkt aan oplossingen en aanbevelingen voor woningeigenaars om schade te voorkomen of te herstellen.

Dordrecht heeft daartoe een speciaal Funderingsloket, waar hulp en advies gevraagd kan worden over funderingen. In de jaren 90 bleken er problemen bij funderingen met houten palen in de wijken. Het gaat om de wijken Oud-Krispijn, Nieuw-Krispijn, Reeland en de 19e-eeuwse Schil. Tussen de jaren 2000 en 2015 zijn 800 slechte funderingen van huizen in Dordrecht met subsidie aangepakt. Daarmee was Dordrecht een voorloper in Nederland.

Ook wordt groene infrastructuur, zoals waterdoorlatende verhardingen, grindkokers, wadi's

en aanplant van bomen in Dordrecht toegepast om hemelwater te beheren, hittestress te verminderen en de biodiversiteit te vergroten. Gouds Watergilde Daarnaast heeft Dordrecht een Bouwpeilcommissie. Deze commissie beoordeelt in principe alle bouwaanvragen en geeft een (zwaarwegend) advies over het bouwpeil voor een specifieke aanvraag, rekening houdend met de historie en de omgeving.

Ook wordt er op dit moment veel geïnvesteerd in een gebiedsgerichte aanpak. Per (deel van een) wijk wordt integraal gekeken naar de specifieke problematiek, maar ook naar de cultuurhistorie en wordt gekeken of er een breed gedragen aanpak uitgewerkt kan worden om tot duurzame, integrale oplossingen te komen. Het was een boeiende en leerzame middag, waarin tijdens de wandeling volop gelegenheid was voor het stellen van vragen en het samen nadenken over oplossingsrichtingen. Hierbij kwam ook steeds het belang van de inbreng van kennis van het (historische) water en bodemsysteem en de cultuurhistorie in een gebied aan de orde.

7 Conclusies en aanbevelingen

Een belangrijke conclusie vanuit deze expeditie is dat het toevoegen van cultuurhistorie naast water en bodem als sturend element voor stedelijke ontwikkelingen geen extra complexiteit inbrengt. Vanuit de ‘cultuurhistorie’ van een gebied worden juist de antwoorden gevonden op de vraag welke oplossingsrichting(en) in beeld komen wanneer ‘water en bodem’ sturend gemaakt worden.

Het is dan ook van belang om specialisten op het gebied van cultureel erfgoed vroeg en intensief te betrekken bij ruimtelijke planvorming. Naast de kennis en ervaring van deze specialisten is er veel data beschikbaar die van nut kunnen zijn en zijn er veel gegevens vanuit de historie van een bepaald gebied. Op dit moment worden die soms niet en soms te laat betrokken in ruimtelijke processen.

Daarnaast is het ook van belang dat goede voorbeelden gedeeld worden, die als inspiratie kunnen dienen voor nieuwe projecten. Deze

voorbeelden zijn er. Ook kan hieraan (meer) aandacht gegeven worden in de opleiding.

Ook kunnen wij concluderen dat als bij ruimtelijke ontwikkeling naast water en bodem de cultuurhistorie mede sturend wordt gemaakt dit meerdere positieve gevolgen heeft. Deze zijn verbonden met de drie sleutelwoorden informatie, inspiratie en identiteit:

- **Informatie:** de wijsheid uit het verleden kan worden benut om in het heden foute ontwikkelingskeuzes te voorkomen.
- **Inspiratie:** de oplossingen uit het verleden geven inspiratie voor de aanpak van toekomstige uitdagingen.
- **Identiteit:** het draagvlak voor een gekozen ontwikkeling wordt vergroot.

Het betrekken van cultuurhistorie en erfgoed bij afwegingsprocessen in het kader van gebiedsontwikkeling heeft dus meerdere voordelen. Deze zullen door vertegenwoordigers van de erfgoed sector nadrukkelijk moeten worden uitgedragen. Maar er is meer nodig.

Vertegenwoordigers van andere beleidsterreinen zullen van die voordelen overtuigd moeten worden. Zij moeten medestanders worden bij de afwegingsdiscussies. Daarvoor zullen met hen ‘bondgenootschappen’ moeten worden gesmeed ten behoeve van het opstellen van procedures, regels, richtlijnen, enz. waarin is verankerd dat kennis over cultuurhistorie en erfgoed gebruikt wordt bij het maken van ruimtelijke ontwikkelingsplannen.

Bijlage 1: Literatuur

1. College van Rijksadviseurs: Praktijkgids Water en Bodem Sturend: hoe dan?, 2023
2. VNG: Inspiratiedocument voor toepassing Water en Bodem Sturend, juli 2025
3. Deltares: Kennisbasis voor Water en Bodem Sturend Casuïstiek, juni 2024
4. Wageningen University & Research (WUR): In negen rondes water en bodem sturend maken in de planvorming, februari 2025
5. Nico W. Willemse: Stedelijke ontwikkeling en bodemdaling in en rondom Gouda, 2017
6. Stowa: Ter info 94 - Geworteld in Water, Cultuurhistorie & waterbeheer – WEB document
7. Ellen Vreenegoor: Water en bodem sturend? Pak er historische kaarten bij – WEB document
8. Vincent Grond, Klaas van der Veen: VONDST – Natuurlijk systeem en erfgoed geven samen richting aan integrale gebiedsprocessen - Erfgoed Deal Magazine, Februari 2023.
9. Website RCE: Water en klimaat | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
10. STOWA & RCE: De Stadsgenese, 2021. Zie ook www.stadsgenese.nl
11. E.C.M. Ruijgrok: Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA, juni 2008
12. Binnenstad 271: Alleen de monumentale stad is succesvol, 2015.
13. PBL: Erfgoed als leefomgevingswaarde. Een essay, 2022.
14. D. Teruel Cano, S. Fatoric & M. Manders: The impacts of climate change on cultural heritage in the Netherlands, 2020.
15. Thijs Wetsteijn: De toekomst van het verleden: Erfgoed en klimaat. 2023. Zie ook De toekomst van het verleden: Erfgoed en klimaat - Publicatie - Universiteit Utrecht (uu.nl).
16. De Urbanisten: Bodemdaling en erfgoed in Gouda, 2022.
17. Theo van Oeselt, Sonja Kooiman: Droogte bedreigt monumenten – waarom gebouwd erfgoed meer aandacht verdient bij water tekort. Water Governance 02/2019, vanaf pagina 64.

Bijlage 2: Netwerk WBCS

BETROKKEN ORGANISATIES

Gemeente Gouda
Gemeente Dordrecht
Gemeente Delft
Gemeente Leiden, via Erfgoed Leiden en omstreken
Gemeente Rotterdam
Provincie Zuid-Holland
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (I&M)
Waterschap Rivierenland
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA)
Deltares
Adviesbureau WB De Ruimte
Witteveen & Bos
The Missing Link
Hogeschool Saxion
Campus Gouda
Archeologische vereniging Golda
Gouds Watergilde
Kenniscentrum Bodemdaling en Funderingen (KBF)
Deze organisaties vormen samen een open community met betrekking tot dit onderwerp.

SPREKERS BIJ WERKSESSIES

Menne Kosian (RCE)
Boudewijn Goudswaard (The Missing Link)
Elisabeth Ruijgrok (Witteveen & Bos)

LINK NAAR WBCS

<https://www.kbf.nl/projecten/water-bodem-en-cultuurhistorie-samen-sturend-bij-stedelijke-ontwikkeling-wbcs/>